

Rima Valinčiūtė-Varnė

Vytauto Didžiojo universitetas

Pasvalio bažnyčios paveikslas „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliais“: istorija, ikonografija, kultas

Straipsnyje pirmą kartą nuosekliai tyrinėjamas ir publikuojamas Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios Dievo Motinos su Vaikeliais Jėzumi paveikslas, 2022 m. restauruotas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Restauravimo dirbtuvėse. Paveikslo natūros, fizikiniai ir cheminiai tyrimai, sugretinti su Pasvalio bažnyčios istorijos, atvaizdo menotyriniais ir ikonografiniais tyrimais, atskleidė Dievo Motinos su Vaikeliais Jėzumi paveikslo istoriją ir kaitą, santykį su Rožinio Švč. Mergelės Marijos brolija, taip pat sąsajas su pirmavaizdžiu – stebuklinguoju Bialyničų Dievo Motinos paveikslu ir jo kultu.

Reikšminiai žodžiai: Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Rožinio Švč. Mergelės Marijos brolija, Švč. Jėzaus Vardo brolija, stebuklingasis Bialyničų Dievo Motinos paveikslas, Romos *Santa Maria Maggiore* ikona, Romos *Santa Maria del Popolo* ikona, Krekenavos Dievo Motina, vainikuotieji atvaizdai, ikonografija, aptaisai, restauravimas

Kiekvienas bažnytinio meno kūrinys – neatskleista istorija. Kartais ją pavyksta po žodelį surankioti ir grąžinti papapijai jos savastį, pamaldumo objektus ir prarastus naratyvus. Šiame straipsnyje siekiama nuosekliai iširti paveikslą „Dievo Motina su Vaikeliais Jėzumi“ iš Pasvalio bažnyčios, nustatant jo istorines, menines ir ikonografines ypatybes, santykį su Rožinio brolija ir stebuklinguoju Bialyničų Dievo Motinos atvaizdu. Todėl, remiantis šaltiniais, išanalizuota Pasvalio bažnyčios ir jos altorių istorinė kaita; šiame kontekste atributuotas Dievo Motinos su Vaikeliais Jėzumi paveikslas, pabrėžiant jo istoriją ir kaitą, parentą restauravimo duomenimis; galiausiai nustatytas jo santykis su Rožinio brolija, Bialyničų ir kitais stebuklingaisiais Dievo Motinos atvaizdais. Pasvalio Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas menotyros lauke išsamiai nagrinėjamas pirmą kartą, gerokai papildyta ir Pasvalio bažnyčios ir jos altorių kaitos istorija, taip pat nustatyta stebuklingojo Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo karūnų ir aptaisų kaita. Tyrimo metodai: aprašomasis analitinis, istorinis, rekonstrukcinis, lyginamasis, ikonologinis.

Kol Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia vis dar laukia savo išsamios istorijos¹, straipsnyje remiamasi daugiausia rankraščiniais ir publikuotais šaltiniais, atskleidžiančiais Pasvalio bažnyčios, jos altorių ir atvaizdų kaitą. Tai XVII–XX a. vizitacijos ir inventoriai, taip pat juos apibendrinantis leidinys „Panevėžio vyskupija“.² Antrąją grupę sudaro leidiniai ir publikacijos, kuriose nagrinėjamas stebuklingasis Bialyničų Dievo Motinos atvaizdas ir jo kultas. Čia itin svarbus yra 1761 m. paveikslu vainikavimo popiežiaus karūnomis proga išleistas leidinys, taip pat kun. Wacłowo Nowakowskio apibendrintas jo istorijos ir kulto tyrimas.³ Iš šiuolaikinių tyrinėtojų paminėtina lenkų tyrinėtojo Andrzejaus J. Baranowskio studija, pristatanti Marijos atvaizdų vainikavimą Baroko laikotarpiu ATR, Baltarusijos meno istoriko Aliaksandro Jaraševičiaus publikacija apie Bialyničų Dievo Motinos atvaizdą, taip pat Tojanos Račiūnaitės monografija „Atvaizdo gyvastis“, kurioje, greta kitų ATR stebuklingųjų Dievo Motinos atvaizdų, aptariamas ir Bialyničų paveikslas bei jo tipo sklaida.⁴ Nuosekliausiai Bialyničų konvento istorija atskleidžiama lenkų tyrinėtojo Wojciecho Boberskio straipsnyje, čia, remiantis istoriniais šaltiniais, išanalizuota Bialyničų vienuolyno istorija, bažnyčios architektūra ir vidaus įranga, sienų tapyba, vargonai, taip pat stebuklingasis Bialyničų Dievo Motinos atvaizdas, jo meninis kontekstas, aptaisai ir kulto sklaida.⁵

Pasvalio bažnyčių ir jų altorių kaita

Pasvalio parapija nuo savo įsteigimo iki 1817 m. priklausė Vilniaus vyskupijos Kupiškio, paskui – Uptės dekanatui, 1849 m. priskirta Žemaičių vys-

¹ Kurczewski (1908); Kurczewski (1910); Kurczewski (1916); Kviklys (1965), 708–709; Kviklys (1984), 291–297; Misius, Šinkūnas (1993), 283–284; Miškinis (1998), 17–61; Braziūnas (1998), 93–182; Baliulis (1999), 44–63; Cibulskas (2001), 5–7; Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a. (2009). Pasvalio miesto ir krašto istorija gana išsamiai ištyrinėta čia minimose publikacijose, tačiau Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia vis dar nesulaukė nuoseklios ir išsamios istorinės ir menotyrinės analizės.

² Žr. toliau; *Panevėžio vyskupija* (1998), 299–309.

³ *Informacya Krótka* (1761); X. Wacław kapucyna (1899).

⁴ Baranowski (2003); Ярашэвіч (2007); Račiūnaitė (2014).

⁵ Boberski (2006).

kupijos Panevėžio dekanatui, o 1926 m. įsteigus Panevėžio vyskupiją, tapo naujo Pasvalio dekanato centru.⁶

Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis 1497 m. gruodžio 6 d. dovanuoja kunigo Jono Groto pradėtai statyti medinei Pasvalio Visagalio Dievo, Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono Krikštytojo bažnyčiai žemes, suteikė teisę miestelyje steigti karčemas, rengti turgus, rinkti muito mokesčius.⁷ Bažnyčią 1498 m. birželio 8 d. konsekrovo Vilniaus vyskupas Vaitiekus.⁸ Senoji bažnyčia buvo medinė, kvadratinio plano. Ji išstovėjo beveik du šimtmečius. 1580 m. dvaro valdos paskirtos Vilniaus kapitulai, kuri Pasvalio bažnyčiai skirdavo kamendorius, todėl su Pasvaliu susiję klausimai buvo aptariamais Vilniaus kapitulos dokumentuose.⁹

Pasvalio bažnyčioje Marijos atvaizdų kultas turi galias tradicijas. Jau senosios Pasvalio bažnyčios 1674 m. inventoriuje išsamiai aprašytas sidabras, buvęs prie „Švč. Mergelės Marijos altoriaus [atvaizdo], kur daug gerbimo ir daugybė malonių patiriama“¹⁰. Marija buvo vainikuota sidabrine, paaukuota karūna su septyniais stikliukais vietoje akmenų, Jėzus – paaukuota karūna, Marijos rankose baltas skeptras (!). Kaip būdinga tam laikotarpiui, apie atvaizdo maloningumą liudijo gausybė tikinčiųjų paaukotų įvairiausių rūšių votų: dvi didesnės votyvinės plokštelės, mažesnių dvidešimt penkios, trys sidabrinės kojos, sidabrinė saulė, sidabrinis pusbėnelis, širdis, dvi dvigubos akys, trys viengubos, kita maža širdelė, kavalieriaus kryžius, septyniolika žvaigždžių, auksinis žiedelis su mažu čekišku dei-

⁶ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1820 m., Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 669, ap. 2, b. 222, l. 77v; *Panevėžio vyskupija* (1998), 301.

⁷ „Ecclesiam in Poswolie in honorem omnipotentis Dei et Concepcionis gloriosissime Virginis Mariae Santiq̄ Joannis Baptiste“ (Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija Pasvalio klebonijai, suteikianti teisę miestelyje steigti karčemas, rengti turgus, rinkti muito mokesčius, nuorašas, Vilnius, 1497; Privilegijos pakartotinis patvirtinimas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo, 1535 m., LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370. l. 1–2); *Pasvalio krašto istorija* (2009), 13–29; Krinčius (2017), 42–46.

⁸ Miškinis (1998), p. 20.

⁹ Žr. Kurczewski (1908), Kurczewski (1910), Kurczewski (1916).

¹⁰ „Srebro u Ołtarza N SS. Panny ubi multi honores multas gracias experiuntur“ (Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1674 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 248–249).

mantu, kitas mažas auksinis žiedelis su turkiu, dar du maži auksiniai žiedeliai (*obronczki*), vienas sidabrinis paausutas kryželis, du – sidabriniai, sidabrinis agnosėlis su dangteliu, gintarinis agnosėlis, įvairūs rožiniai, tiek su perlais, tiek su koralais, suvertais keliomis eilėmis ant kaklo Švč. Mergelei Marijai ir Jėzui, šeši raginiai agnosėliai ir kitų, paprastų – trys, rožinis koralinis su krištolu, rožinis kaulinis margas, rožiniai gintariniai dveji, rožinis margas su kas dešimtu gintariniu karoliuku, sidabrinė grandinė, stiklinis paveikslėlis, taip pat sidabrinė lempa prie paveikslo, kurį dengė dvi kitaikos ir dvejys naujos tinklinės užuolaidos. Maloningasis Švč. Marijos su Vaikeliu paveikslas buvo Didžiajame altoriuje, o kiti du šoniniai altoriai buvo dedikuoti šv. Laurynui ir šv. Kazimierui¹¹.

Deja, bet 1680 m. Pasvalio miestelis net dukart degė, kartu su juo – ir bažnyčia. Tačiau skaitant vizitacijos aktą paaiškėja, kad daug kas išgelbėta, taip pat ir Didžiajame altoriuje buvęs maloningasis „atvaizdas Švč. Mergeles Marijos, nešančios Kūdikėlį Jėzų“¹². Jis perkeltas į medinę šopą kartu su savo sidabrinėmis puošmenomis: sidabrinėmis paausutomis Marijos ir Vaikelio karūnomis, tais metais gautu nauju sidabrinu, vietomis paausotu Marijos skeptru. Atvaizdo maloningumą vis dar liudijo gausybė votų: penki dideli, dvylika mažų ir trys mažesni, po gaisro gauti plokštelių pavidalo votai, keturi mažiausi votai, trys pavieniai akis vaizduojantys, du dideli ir vienas mažas širdies pavidalo, vienas saulės, vienas mėnulio etc. Prie paveikslo vėl kabėjo tuometinio klebono Jokūbo Mykolo Veslavovičiaus Veckevičiaus naujai Vilniuje restauruota sidabrinė lempa, septyniolika žvaigždžių etc. Maloningasis paveikslas vėl atsidūrė Didžiajame altoriuje, kitų trijų titulai neįvardyti¹³. Vilniaus katedros kapitula skyrė medienos, 1000 auksinų bažnyčiai atstatyti, 700 auksinų varpams bei kitiems bažnytiniam reikmenims įsigyti.¹⁴ 1717 m. Pasvalio valdų inventoriuje nurodyta

¹¹ *Ibid.* Pasvalyje veikė Šv. Lauryno brolija, kuriai 1633 m. norėta išrūpinti atlaidus. Kurczewski (1916), 121. Matyt, sunkmečių nurykusi, 1695 m. spalio 9 d. brolija vėl atkurta. Kurczewski (1916), 267.

¹² „Imago Beatissimae Virginis Mariae gestantis Puerulum JESUM“ (Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1680 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 203–205).

¹³ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1680 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 203–204.

¹⁴ Kurczewski (1908), 167; Kurczewski, (1910), 250; Kurczewski (1916), 244.

taisyti ir apdengti bažnyčią, ją nutinkuoti, sutaisyti pamatus, nes to neatlikus ji supūsianti.¹⁵

Istoriografijoje iki šiol nebuvo minima, kad ir ši bažnyčia apie 1733 m. pražuvo. Dėl Maskvos kariuomenės siautėjimo Pasvalyje ją atstatyti užtruko, tačiau 1735 m. lapkričio 4 d. Vilniaus kapitulos dokumentuose minima, kad Pasvalyje yra statoma bažnyčia¹⁶, taigi jau trečioji. 1775 m. ji aprašyta kaip medinė, „nesena, tačiau stogas reikalingas remonto“¹⁷. Joje taip pat minimi keturi altoriai, bet jie neišvardijami. Vis dėlto pagal sidabro aptaisus galima numanyti, kad Didžiajame altoriuje vis dar kabėjo kitados maloningas „Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi“ atvaizdas su sidabro aptaisais. Jo antrajame tarpsnyje turėjo būti titulinis bažnyčios paveikslas „Šv. Jonas Krikštytojas“ („Jėzaus krikštas“). Kitame, šoniniame, turbūt kairiajame, buvo Rožinio Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi paveikslas, taip pat su sidabro aptaisais. Jo antrajame tarpsnyje, tikėtina, buvo paveikslas „Švč. Jėzaus Vardas“, Jėzus taip pat su karūna, altorių globojo Švč. Mergelės Marijos Rožinio ir Švč. Jėzaus Vardo brolijos. Trečiasis altorius buvo Šv. Antano Paduviečio, paveikslas su sidabro virve, Vaikelio karūna ir orbiu. Atskirame altoriuje arba jo antrajame tarpsnyje buvo Šv. Lauryno paveikslas. Pažymėta, kad „stebuklingų atvaizdų nėra“¹⁸. Deja, bet visa tai po metų, 1776-ųjų vasarą, pražuvo bažnyčios gaisre. Beveik porą dešimtmečių pasvaliečiams teko melstis iš žabų ir plūkto molio suręstoje laikinoje pašiūrėje.¹⁹

Galiausiai 1779–1787 m. pastatyta nauja, ketvirtoji, šįkart mūrinė bažnyčia Vilniaus kapitulos, parapijos ir tuometinio kamendoriaus Stepono Paškevičiaus lėšomis. Ji buvo stačiakampio plano, 22 sieksnių ilgio, 9 pločio ir 6 aukščio, be bokštų, su primūryta zakristija ir sandėliu bažnytiniam reikmenims.²⁰ Tačiau dar 1791 m. lapkritį bažnyčiai užbaigti trūko 7694 auksinų, Židikų seniūnienė Ropienė davė rąstų pastoliams, o žydu

¹⁵ Baliulis (1999), 54.

¹⁶ Kurczewski (1916), 310, 311.

¹⁷ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1775 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3465, l. 41–42.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Panevėžio vyskupija* (1998), 301 nurodyta 11 metų, bet iš tiesų ilgiau.

²⁰ 40,26×16,38 m (Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 222, l. 71). Kitur bažnyčios dydis nurodytas kaip 16 sieksnių ilgio ir 7½ sieksnio pločio, t. y. 29,28×13,73 m (Kurczewski (1916), 371), 34×17 m (*Panevėžio vyskupija* (1998), 301).

pirklys Mejeris sumokėjo už langus; pamaldos vis dar vyko laikinoje pašiūrėje prie Lėvens upės.²¹ Naujosios bažnyčios altoriai 1796 m. Kupiškio dekanato vizitacijoje neaprašyti, bet gali būti, kad jų Pasvalio bažnyčioje dar ir nebuvo – vizitacijos metu dar tik vyko Didžiojo altoriaus mūrijimo ir kiti interjero įrengimo darbai.²²

Praūžus napoleonmečiui, 1817 m. bažnyčioje jau minimi trys mūriniai altoriai. Didžiojo altoriaus pirmajame tarpsnyje kabėjo Nukryžiuotojo Jėzaus, antrajame – „Šv. Jono, krikštyjančio Jėzų“ paveikslai, supami keturių evangelistų skulptūrų, viršuje – šešių angelų figūros, viską vainikavo Dievo Apvaizda. Iš šonų – Šv. Lauryno ir Šv. Juozapo paveikslai. Tabernakulis medinis, staliaus darbo, su Avinėliu, gulinčiu ant knygos su septyniais antspaudais. Kairėje įrengtas Rožinio Švč. Mergelės Marijos brolijos altorius su atitinkamu paveikslu, dešinėje – Šv. Antano altorius.²³ Šis altorius 1818 m. pakeitė titulą į Šv. Onos, jame pakabinus Pasvalio klebono, Vilniaus katedros koadjutoriaus Mato Šatinskio dovanotą paveikslą, o senasis Šv. Antano paveikslas perkeltas į antrąjį tarpsnį.²⁴ Taigi matome, kad pakito altorių ikonografiniai akcentai. Kaip būdinga XVIII a. pabaigai, pagrindinis dėmesys perkeliamas į Nukryžiuotąjį Jėzų, sumažėjo Marijai skirtų atvaizdų, tęsiama parapijai svarbi šv. Jono Krikštytojo, šv. Lauryno, pranciškono šv. Antano tradicija, atsiranda šventiesiems Juozapui ir Onai skirti atvaizdai.

Bažnyčia ilgą laiką stovėjo tik pašventinta Upytės dekanato, Krinčino klebono kun. Jono Šarkevičiaus.²⁵ Šventovę konsekrovo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius 1851 m., pratęsdamas Šv. Jono Krikštytojo titulo tradi-

²¹ Kurczewski (1916), 389.

²² Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1796 m., Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57, B 53–1226, l. 95. Pvz., Kauno Šv. Petro ir Pauliaus parapinėje bažnyčioje mūrinių altorių ansamblis pradėtas įrengti nuo Didžiojo altoriaus.

²³ Pasvalio bažnyčios ir klebonijos inventorių, 1817 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 190.

²⁴ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 222, l. 71–71v; „Navoje prie krotelių, dešinėje (vyrų) pusėje – šv. Onos altorius su užrašu lenkų kalba: Šv. Onos paveikslas su rūbais ir tolimesne dekoracija kun. Mato Šatinskio, kanauninko konsistoriaus Pasvalio klebono, 1818 m. sausio 2 d. paaukotas“ (*Panėvėžio vyskupija* (1998), 302). Įrašas ant paveikslu yra: „Obraz S. Anny z Szatą i dalszą / Dekoracją Nakładem X. Mateusza Szatynskiego / Kanonika Assc. Konsystorza Wgo. Plebana Poswolskiego. / Rku 1818. Stycznia 2go= Dnia. Fundowany.“

²⁵ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 222, l. 71. Jonas Jeronimas Šarkevičius 1777–1782 m. pastatė dabartinę mūrinę Krinčino bažnyčią.

ciją. Pirminis mūrinės bažnyčios planas matomas 1866 m. Pasvalio miesto žemėlapyje.²⁶

Švenčiant mūrinės bažnyčios 100 metų jubiliejų, klebono, Žemaičių katedros kapitulos prelado Vlodo Dambrausko rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis 1885–1887 m. bažnyčia padidinta: ankstesnės bažnyčios erdvė tapo vidurine nava su presbiterija, pristatytos šoninės navos, iš priekio iškilo prieangis su vargonų choru ir dviem „gotikinės architektūros“ bokštais²⁷, bažnyčiai suteikiant neoromanikos bruožus. Įdomiausia, kad trys senieji mūriniai stiuko altoriai išliko iki šių dienų, bet buvo apgaubti naujais mediniais, eklektiniais altoriais.²⁸ Altorių ikonografija tęsė nuo XVIII a. pabaigos susiformavusias pamaldumo tradicijas. Didžiojo altoriaus pirmajame tarpsnyje Nukryžiuotojo paveikslas pakeistas skulptūra, antrajame tarpsnyje pakabintas titulinis paveikslas „Šv. Jonas Krikštytojas“ („Jėzaus krikštas“), 1863 m. tapytas dailininko Eliziejaus Liutkevičiaus (1825–1863) – fotografijos pradininko Aukštaitijoje ir Panevėžio apskrities sukilėlių vado – paskutinis kūriny.²⁹ Kampiniuose altoriuose pakabinti senieji paveikslai. Šoninių navų galuose pastatyta dar po vieną altorių su paveikslais: kairėje – Šv. Pranciškaus Asyžiečio, dešinėje – Kristaus Žengimo į dangų, su Dievo Motinos atvaizdu antrajame tarpsnyje.³⁰

1928 m. bažnyčioje įvesta elektra, elektros lemputėmis apšviesti altoriai. Per 1933 m. gruodžio 2 d. kilusį gaisrą nukentėjo Didysis altorius, bet kitais metais jis suremontuotas, nudažytas, o presbiterija ištapyta. Po keletrių metų atnaujintas ir likęs interjeras: „1936 m. to paties meisterio Antano Krivicko išdekoruota visa bažnyčia ir atnaujinti visi keturi šoniniai altoriai: nublukę paveikslai pertepti, vieno paveikslo rūbai perauksuoti, antro per-

²⁶ Pasvalio miesto planas, 1866 m., LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2381. http://www.paneveziomuziejus.lt/files/dokumentai_seniej/1866_Pasvalio%20planas%20LVIA_F%20525%20ap%202%20b%202381.pdf.

²⁷ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1894 m., LVIA, f. 525, ap. 8, b. 584, l. 10; *Panevėžio vyskupija* (1998), 299–309; Misių, Šinkūnas (1993), 283–284.

²⁸ *Panevėžio vyskupija* (1998), 302. Tai patvirtina ir restauratorė Lina Katinaitė, 2022 06 08 apžiūrėjusi altorius. Žr. Pasvalio parapija, 2022 10 10, *Facebook.com*, <https://www.facebook.com/photo?fbid=1072551310122912&set=pcb.1072554623455914>.

²⁹ UK 9929; Butkevičius (2011), 12–13; *Lietuvos dailininkų žodynas* (2012), 236–237.

³⁰ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1894 m., LVIA, f. 525, ap. 8, b. 584, l. 10–10v.

sidadbruoti, trečias paveikslas pakeistas nauju šv. Teresės Vaikelio Jėzaus, menininko [Jono] Mackevičiaus darbo; paveikslų rėmai ir kitos medinės dalys dailiai paaukuotos.³¹ Nauju Mackevičiaus „Jėzaus krikšto“ paveikslu pasipuošė ir Didysis altorius. Pasvalio bažnyčios sienas papuošė intensyvus eklektikos stiliaus ornamentinis dekoras, papildytas simbolinėmis kompozicijomis (1 pav.).

Prabėgus keliems dešimtmečiams, XX a. 8 deš. bažnyčia vėl atnaujinta: aliejiniiais dažais perdažyti altoriai, atnaujinti kai kurie paveikslai („Dievo Motina su Vaikeliu“), sienos išdažytos ramesnėmis trafaretinėmis ornamentinėmis kompozicijomis.³²

Paskutinį kartą Pasvalio bažnyčia perdažyta 2007–2011 m., visas sienas nudažant balsva ir gelsva spalvomis, keraminėmis plytelėmis išklajant grindis.³³ Iš išorės bažnyčia išbalinta, pakeista bažnyčios stogo skarda. 2019 m. permūrytas vargonų choras, pastatyti iš Vokietijos, Gliukštato, atvežti neobarokiniai koncertiniai vargonai. 2021 m. suskambėjo naujas varpas „Šv. Jonas Krikštytojas“, išlietas Jano Felčinskio varpų liejykloje Lenkijoje.

Pasvalio „Dievo Motinos su Vaikeliu“ atvaizdo kaita

Išanalizavus Pasvalio bažnyčios altorių kaitą atsiskleidė, kad mūsų dienas pasiekęs Pasvalio Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi paveikslas turėjo būti nutapytas ketvirtajai, po 1776 m. gaisro pastatytai mūrinei Pasvalio bažnyčiai, tai patvirtina ir jo meninės bei stiliaus ypatybės. Atvaizdas nuo pat nutapymo nekeitė savo vietos – kabėjo bažnyčios kairiojo šoninio mūrinio stiuikinio Rožinio Švč. Mergelės Marijos altoriaus pirmajame tarpsnyje, o nuo 1885–1887 m. – atnaujintos bažnyčios mediniame altoriuje toje pat vietoje (1 pav.). Taigi tai seniausias kūrinys Pasvalio bažnyčioje, vienalaikis su mūrine šventove.

³¹ *Panevėžio vyskupija* (1998), 303.

³² Kviklys (1984), il. p. 292; Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. Kosto Rimanto Šukevičiaus nuotrauka, 2007. Prieiga internete: <https://www.panoramas.lt/panoramata/33ced20c4b6f239e88c6>.

³³ Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. Kosto Rimanto Šukevičiaus nuotrauka, 2011. Prieiga internete: <https://www.panoramas.lt/panoramata/bbff34b5febaddf30fo#pano-title>.

1. Pasvalio bažnyčios interjeras su Rožinio Dievo Motinos altoriumi.

← Juozo Adamkavičiaus nuotr., 1942.12.07. Pasvalio bažnyčios archyvas

2. Nežinomas Lietuvos dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikiu“
(prieš restauravimą, su aptaisais). XVIII a. 10 deš. Drobė, aliejus. Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia.
Andriaus Kapčiaus nuotr., 2022

3. Nežinomas Lietuvos dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“
(prieš restauravimą, be aptaisų). XVIII a. 10 deš. Drobė, aliejus. Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia.
Andrius Kapčiaus nuotr., 2022

4. Nežinomas Lietuvos dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“
(UV nuotrauka prieš restauravimą). XVIII a. 10 deš. Drobė, aliejus. Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia.
Andriaus Kapčiaus nuotr., 2022

Į Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Restauravimo dirbtuves 2022 m. atvežtas paveikslas buvo gana prastos būklės (2 pav.).³⁴ Kaip parodė vizualinė apžiūra ir cheminiai tyrimai, vietomis net tris kartus pertapytas (fonas). Autentiškos tapybos sluoksniai pasimatė tik nuėmus aptaisus, dengiančius Marijos ir Vaikelio drabužius bei atributus. Tačiau autentiškas aliejinis dažas buvo stipriai pažeistas chemikalų, per paveikslą nubėgusių sovietmečiu valant aptaisus, nenuėmus jų nuo paveiklo (3 pav.). Apžvelgusime, kaip paveikslas keitėsi nuo pirminio, autentiškojo atvaizdo iki būklės prieš restauruojant 2022 m.

Autentiškas XVIII a. 10 deš. paveikslas. 2022 m. nuvalius vėlesnius paveiklo užtapymus, išryškėjo pirminis, 1779–1787 m. pastatyta mūrinei bažnyčiai sukurto atvaizdo vaizdas (5 pav.). Paveikslas tapytas vidutinio lygio, greičiausiai vietinio dailininko ant naminio audimo stambios drobės, gruntas kreidinis, klijinis, šviesiai rusvo atspalvio dėl nedaug ochros pigmento. Tapyta aliejiniiais dažais, naudojant šiam laikotarpiui būdingus pigmentus: raudona Marijos suknelė – ochra, mėlynas Marijos apsiaustas žemiau plaštakos – indigas su švino baltuoju pigmentu, balta skepetaitė – švino baltasis.³⁵ Gana reta, kad paveiksle panaudoti blizgūs metalo dažai – jais paryškintos karūnos, skeptras, orbis, Marijos ir Vaikelio maforijaus kraštai. Deja, bet šio dažo cheminiai tyrimai nebuvo atlikti, ultravioletinių spindulių nuotraukoje jie matomi kaip tamsios dėmės, dažas nuo oksidacijos pažaliavęs, tad galbūt čia buvo panaudota vario pudra – pigesnis aukso pakaitalas³⁶ (4 pav.). Fonas – rudos spalvos (ochra su švino baltuoju pigmentu), su pakraščiuose nutapytais pilkai melsvais debesimis (jie fragmentiškai buvo išlikę tik dešinėje pusėje, todėl restauruojant nuspręsta

³⁴ Paveikslas: medžio lentų skydas, drobė, aliejus, vario pudros dažai. 153 × 97–98, restauravus 188 × 82. Aptaisai: vario lydinys, sidabravimas; kalstymas, puncavimas. (Paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu Jėzumi“. XVIII a. II p. Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. Konservavimo ir restauravimo darbų programa. Parengė I kategorijos molbertinės tapybos restauratorė Aušra Gibiežienė ir aukščiausios kategorijos molbertinės tapybos restauratorė Rūta Gužauskaitė. Kaunas, 2022.)

³⁵ Cheminių tyrimų lapas, Paveikslas „Švč. Mergelė Marija Dangaus Karalienė“, Restauravimo technologė Dalia Panavaitė, Vilnius, 2022 05 21; Bagdzevičienė, Kruopaitė, (2005).

³⁶ Bagdzevičienė, Kruopaitė, (2005), 149–150.

juos uždengti retušu).³⁷ Kaip paaiškėjo, pirminis paveikslo formatas buvo stačiakampis, jis atitinka išlikusio stiukinio altoriaus nišos formą ir dydį. Drobė buvusi prikalta prie medinio skydo, be atlankų.

Paveikslo apačioje rudoje juostoje išryškėjo įrašas juodomis raidėmis, jo buvo matyti tik viršutinė pusė, nes apatinė buvo užlenkta XIX a. pab. drobę kalant prie porėmio. Nors įrašas buvo labai išestas chemikalų, pavyko jį perskaityti ir rekonstruoti: „OBRAZ CUDOWNEY NAYŚWĘTSZEY PANNY BIAŁYNICKIEY“ („Atvaizdas stebuklingosios Bialyničų Švenčiausiosios Mergelės“). Taip išaiškėjo atvaizdo pirmavaizdis.

Vėlesni pertapymai dengė paveikslo foną ir Marijos bei Vaikelio inkarnatą. Juos nuvalius atsidengė archajiškas, gilus Marijos veidas su pirmavaizdžiui – „Bialyničų Dievo Motinai“ (apie jį kalbama toliau) charakteringa išraiška, giliomis akimis, tiesia nosimi, riestu smakriuku, veidą supančia plonyte balta skraiste. Vaikelio Jėzaus veidas provincijos dailininko nutapytas pagal atvirkštinės perspektyvos principus, todėl dešinioji akis iškelta per aukštai. Pašalinus užtapytus, Vaikelio žvilgsnis vėl atsisuko į Motiną. Vaikelio šukuosena būdinga XVIII a. paskutiniam dešimtmečiui: priekyje trumpi kirpčiukai, šonuose rudi plaukučiai siekia pečius (vad. *coiffure à la Titus*)³⁸. Išryškėjo grakščios, ilgais pirštais Marijos ir Vaikelio plaštakos. Paaikškėjo, kad iki tol buvęs keistas Vaikelio Jėzaus laiminimo gestas su visais ištiestais pirštais autentiškame paveiksle buvo vaizduojamas tradiciškai – laiminantis lotynišku būdu (trys Jėzaus pirštai – nykštys, smilius ir didysis – ištiesti, likę du – užlenkti). Jėzaus kojos taip pat vaizduotos ne basnirčios sandaluose, bet su uždarais bateliais. Kairėje Marijos rankoje nutapytas rožinio fragmentas suvertas iš skaidrių ir permatomų, tarsi krikščioninių karoliukų. Paveiksle metaliniais vario (?) pudros dažais paryškintos detalės būna paauksintos ir kitose senosiose Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo kartotėse.

Pirmasis pertapymas ir perkėlimas į naują altorių (apie 1887 m.). 1885–1887 m. padidinus Pasvalio bažnyčią ir atnaujinus altorius, paveikslas perkeltas į toje pačioje vietoje pastatytą naują medinį Rožinio

³⁷ Cheminių tyrimų lapas, 5.4.2–3.

³⁸ Shannon (2015); Titus cut, *Wikipedia.org*, https://en.wikipedia.org/wiki/Titus_cut.

Švč. Mergelės Marijos altorių, apgaubusį senąjį mūrinį (1 pav.). Prieš tai pakeista paveikslas forma: drobės viršutinė dalis grubiai nupjauta ir priklijuotas naujas puslankio formos drobės gabalas, suvienodinant paveikslą visas fonas pertapytas tamsiais dažais, Marijos suknelė atnaujinta raudonais cinoberio dažais³⁹, galiausiai drobė prikalkta prie grubiai sukulto medžio lentų skydo, užlankoms panaudojant autorinę drobę.⁴⁰

XIX a. pab.–XX a. pr. aptaisai. Dievo Motinos su Vaikeliais paveikslą įkėlus į altorių, po kurio laiko buvo pagaminti aptaisai, atitinkantys jau naujojo altoriaus rėmo formą (2 pav.). XIX a. rašytiniuose šaltiniuose aptaisai nėra minimi, sprendžiant pagal menines formas, jie galėjo būti sukurti pačioje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (po 1894 m.). Jie gana tiksliai atkartoja ir net išryškina paveikslas kontūrus, o ne piešinį. Aptaisai kalstyti iš vario lydinio skardos ir sidabruoti, bet sidabravimas daug kur buvo neišlikęs, įkalų ar įrašų ant jų nėra.⁴¹ Puošmenos kalstytos gana vidutinio lygio meistro, kaip rodo grubokas skardų sujungimas ir dekoru pobūdis. Aptaisus sudaro trys skardos: Marijos drabužių dešinė pusė, Marijos ir Jėzaus drabužių kairė pusė ir Marijos galvos ir pečių skarda, tarpusavyje sujungtos tiesiomis linijomis, o ne per drabužių klostes. Marijos suknelė kalstyta didesnėmis keturlapių gėlių šakelėmis su dviem lapeliais ir pumpuru, maforijus – glaudesnėmis keturlapėmis gėlių šakelėmis su dviem lapeliais. Jėzaus tunika ir apsiaustas – pavieniais keturlapiais žiedais. Raštas atkartoja ritmingai, gana mechaniškai, neperteikiant drabužio tūrio ir perspektyvos, draperijų kritimo. Drabužiai apkraštuoti rumbeliais, skepetaitė – lygi. Labiau detalizuotos tik atskirai iškalstytos abi karūnos ir skeptras. Aptaisų apatinis kraštas kreivas, įstrižas, tačiau altoriuje jį pridengia lentelė su užrašu „TAVO APGYNIMO ŠAUKIAMĖS / ŠVENTOJI DIEVO GIMDYTOJA“, 1936 m. pakeitusi anksčiau buvusiąją (galbūt rašytą lenkų kalba?).⁴²

³⁹ *Ibid.*, 5.4.3–4 ir 5.2.3.

⁴⁰ Paveikslas viršutinis kontūras netaisyklingas: kairysis kampas šiek tiek, dešinysis – žymiai nusklembtas, tačiau šias vietas altoriuje uždengia platus drožybinis rėmas.

⁴¹ Aptaisus 2022 m. restauravo Lauryna Kiškytė, konsultuodamasi su aukščiausiosios kategorijos restauratoriumi Rimvydu Derkinčiu.

⁴² Medis, sidabravimas, šelakas, aliejiniai dažai.

5. Nežinomas Lietuvos dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“
(po restauravimo). XVIII a. 10 deš. Drobė, aliejus. Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia.
Andriaus Kapčiaus nuotr., 2022

Antras pertapyimas (1936 m.). Kaip minėta, 1936 m. meistras Antanas Krivickas atnaujino Pasvalio bažnyčią, jos altorius ir paveikslus: „nublukę paveikslai pertepti, vieno paveikslo rūbai perauksuoti, antro persidabruoti.“⁴³ Šiuos atnaujinimo darbus galima sieti su antruoju fono pertapyimu šviesiai rudais aliejiniais dažais (ochra su švino baltuoju pigmentu), padengtais laku.⁴⁴ Stipriai „pagražinti“ Marijos ir Vaikelio veidai, „ištaisant“ anatomijos, perspektyvos ir šešėliavimo „klaidas“, sušiuolaikinant jų brožuos ir šukuosenas, Vaikelį „apaunant“ sandalais, pakeičiant laiminimo gestą, rudais dažais pertapant rožinį ant Marijos kairės plaštakos. Naujai pasidabruoti ir paveikslo aptaisai (1 pav.).

Trečias pertapyimas (XX a. 8 deš.). Trečią kartą paveikslas atnaujintas XX a. 8 deš. bažnyčią remontuojant – net nenuimant aptaisų nuo paveikslo. Šio barbariško „pagražinimo“ metu paveikslo fonas grubiai uždažytas aliejiniais rudos ir rusvai gelsvos spalvos („grindų“) dažais su ochros ir cinko baltojo pigmentais tiek, kiek pasiekė teptukas po aptaisais.⁴⁵ Dažų skiediklis „išėdė“ aliejaus sluoksnį. Paskui valant aptaisus tapyba dar gausiai aplieta chemikalais, kurie baltais nubėgimais dar stipriau pažeidė autentišką aliejaus sluoksnį. Ši „restauracija“ – itin negrabus mėgėjų elgesys su barokiniu paveikslu. Jo padaryti pažeidimai ir jų mastas pasimatė tik 2022 m. konservavimo ir restauravimo darbų metu nuėmus aptaisus (3 pav.).

Pasvalio klebono Henriko Kalpoko rūpesčiu restauravus Dievo Motinos su Vaikeliu paveikslą su aptaisais, atidengta autentiška XVIII a. paskutinį dešimtmetį provincijos baroko dailininko sukurta tapyba, vienalaikė su pačia mūrine Pasvalio šventove (5 pav.).

Atvaizdo ikonografija

„Bialyničų Dievo Motinos“ atvaizdo istorija

Kaip nurodo įrašas ant Pasvalio Dievo Motinos su Vaikeliu atvaizdo, jis buvo sukurtas kaip atvaizdo „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“ sekinyš.

⁴³ *Panevėžio vyskupija* (1998), 303.

⁴⁴ Cheminių tyrimų lapas, 5.4.6–7.

⁴⁵ Cheminių tyrimų lapas, 5.4.8.

Šis Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi atvaizdas garsėjo stebuklais Bialyničų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės senosios regulos karmelitų bažnyčioje (Bialyničai, Białyniczy, Бялынічы, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, dabar Baltarusija, Mogiliavo sritis). Jo kultas skirtingu laiku sklido ir tarp katalikų, ir tarp stačiatikių. Priklausomai nuo konfesijos, skiriasi ir šio atvaizdo kilmės legendos, jų žinomos bent keturios versijos.⁴⁶ Mums aktualiausia katalikiškoji, aprašyta 1761 m. atvaizdo vainikavimo popiežiaus karūnomis proga išleistame leidinyje. Jame nušviesta paveikslų kilmė ir jo kultui lemtingi momentai, pateikiama „Daina apie Švč. Mergelę Mariją“.⁴⁷

Bialyničų karmelitų vienuolyną su medine Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia 1623 m. fundavo Vilniaus vaivada, LDK etmonas Leonas Sapiega (1557–1633). Legenda teigia, kad vienuoliai ilgai meldė surasti jiems dailininką, kuris nutapytų Dievo Motinos atvaizdą, tačiau atokiame krašte gerą rasti buvo sunku. Kartą 1634 m. per Dievo malonę vienuolyną aplankęs piligrimas pažadėjo nutapyti Dievo Motinos atvaizdą, jei karmelitai nepertraukiamai giedos Dievo Motinai litaniją, ir tuojau pat ėmėsi darbo. „Ir pirm negu vienuoliai litaniją giedoti baigė, neišpasakyto gražumo taurų Švenčiausiosios Motinos ir Viešpaties Jėzaus veidą nutapęs tik, ir nebaigęs drabužio, tarė: kad Švenčiausioji Motina ateinančiais metais pati save padabins, ir visų akyse pradingęs.“ Ir tikrai, pasklidus žiniai apie šį ir kitus atvaizdo stebuklus, Dievo Motina „paruošė širdį savo didžiam klientui“ Kristupui Zavišai (1600–1670), Lietuvos didžiajam maršalkai, kuris 1635 m. padabino Bialyničų atvaizdą prabangiais sidabriniais aptaisais su karūnomis, lempa ir kitais votais (plg. 6–8 pav.)⁴⁸, o Bialyničų paveldėtojas, fundatoriaus sūnus Kazimieras Leonas Sapiega (1609–1656) – „gryno aukso skarda“. Legenda atskleidžia ir paaiškina, kodėl Bialyničų atvaizdas buvęs tarsi neišbaigtas, bet su puikiai ištaptais Dievo Motinos ir Vaikelio veidais.

Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo kulto šlovę ir jo ypatybes išsamiausiai atskleidžia jo veikimas vadinamojo tvano – 1655–1660 m. karo su

⁴⁶ Obraz Matki Bożej Białynickiej. *Wikipedia.pl*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_Bia%C5%82ynickiej

⁴⁷ *Informacya Krótka* (1761).

⁴⁸ *Ibid.*

6. Nežinomas LDK dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“. XVII a. vid. Medis, aliejus. Naujosios Myšos bažnyčia, iš Nesvyžiaus benediktinių bažnyčios. <https://upload.wikimedia.org>

7. Nežinomas LDK dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“. XVII a. vid. Drobė, aliejus. 133 × 88. Baltarusijos mokslų akademijos Senosios kultūros muziejus, iš Snovo Šv. Kosmo ir Damiano kapinių cerkvės, iš Tareikių bažnyčios. Iš: *Музей старажытнабеларускай культуры*, 2004, il. 33. <https://en.m.wikipedia.org>

8. Nežinomas LDK dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“. XVIII a. Drobė, aliejus. LNDM, T 15943; iš Vilniaus Šv. Kotrynos benediktinių bažnyčios

Maskva ir Švedija metu. „Bijodami pavojų“, 1660 m.⁴⁹ Bialyničų karmelitai atvaizdą su visomis sidabro puošmenomis ir bažnyčios reikmenimis norėjo išvežti į Krokuvą. Jiems leidusis į kelionę ir važiuojant per Naugarduko vaivadiją, „Dievas iš begalinio savo gerumo, nenorėdamas, kad tas atvaizdas nuo Lietuvos krašto būtų atitolintas, paruošė, kad per to atvaizdo stebuklus neprietelių antplūdis nugalėtas, sumuštas ir palaužtas būtų“⁵⁰. Vienuoliams pasiekus Liachavičių tvirtovę (*Forteca Lachowicka*, Ляхавічы) – dar Jono Karolio Chodkevičiaus (1570–1621) sumūrytą galingą bastioninę pilį – „nematoma galia“ atvaizdas juos čia sulaukė, atsiskaidamas vykti toliau. Apie tai sužinojęs tvirtovės generalinis komendantas Stanislovas Mykolas

⁴⁹ Boberskis nurodo „1654 m. rudenį“. Boberski (2006), 99.

⁵⁰ *Ibid.*

Judickis (*Stanisław Michał Judycki*)⁵¹, stebuklingą atvaizdą į pačią pilį priėmė ir leido dviem karmelitams pasilikti prie paveikslu, kitiems į Krokuvą išvykus. Netrukus Liachavičių pilį apgulė didžiulė Maskvos kariuomenė. Apgultis tęsėsi ištisus tris mėnesius (kovo 23–birželio 20 d.), ne tik nelygioje kovoje narsiai ginantis, bet ir nepertraukiamai dieną naktį meldžiantis prie stebuklingojo Dievo Motinos atvaizdo, gulint prieš jį kryžiumi. Atsidėkodama Dievo Motina apgynė Liachavičių tvirtovę (vienintelę LDK, neįveiktą Maskvos kariuomenės, greta Slucko), o Bialyničių Dievo Motinai pelnė „Lietuvos Čenstakavos“ vardą, mat abi šios tvirtovės tuo pačiu laiku tvano metu narsiai gynėsi ir būtent per šiuos du atvaizdus ypač tvirtai pasireiškė Dievo Motinos globa.⁵² Liachavičių tvirtovės apgynimas ir po jos sekęs Maskvos sutriuškinimas Polonkos mūšyje buvo karo eigos lūžio momentas, atvedęs prie Lietuvos ir Lenkijos Respublikos išvadavimo.

Šis pasakojimas atskleidžia, kad Bialyničių Dievo Motina tapo ypatingą LDK globėja karo ir priešų akivaizdoje (Lietuva *contra* Maskva), bet ne mažiau jos kulte ryškus ir tautinio identiteto klausimas – iš pradžių Lietuvos (Lietuva *versus* Lenkija), vėliau ir Baltarusijos (Baltarusija *intra* Lietuvos ir Lenkijos). Apie trečiąjį aspektą liudija paveikslą atidengiant XVIII a. giedotos giesmės paskutiniai trys posmeliai:

„Juk Ponia mieloji / Rusia Tave paminėjo / Kai aukso Karūnoje / Norėjo turėti Tavo galvą.
Lobiai nepaliesti / Baltajai Rusiai duoti / Atpirkimas nuodėmių ilgas / Priimk mus [savo] tarnais.
Lai Lietuva su Lenkija / Po Tavo gynyba / Baltarusiški kraštai / būna, tebūnie. Amen.“⁵³

⁵¹ *Ibid.* Kiti šaltiniai nurodo, kad tai buvo Mikalojus Vladislovas Judickis (*Mikołaj Władysław Judycki*), plg. *Polski słownik biograficzny* (1965), t. 11, 314; Mikołaj Władysław Judycki. *Wikipedia.pl*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Mikołaj_Władysław_Judycki.

⁵² *Informacya Krótka* (1761).

⁵³ „Wszakże Panno mila / Ruś Ciebie uczčila / Gdy w złotej Koronie, / Chciała mieć Twe skronie. Skarbie nieprzebrany / Białey Rusi dany / Opląć grzechow długi / Przyimi nas za sługi. Niech Litwa z Koroną / Pod Twoią obroną / Białoruskie kraie / Będa, niech się staie. Amen.“ *Ibid.* Vertė Rima Valinčiūtė-Varnė.

Šiame kontekste tampa aišku, kodėl Bialyničų Dievo Motinos kultas LDK staigiai išaugo ir pasklido XVII a. antroje pusėje, savo populiarumą išlaikydamas ir XVIII–XIX a. negandų akivaizdoje.

Paveikslas Liachavičiuose išbuvo visą šimtmetį, kur ir toliau garsėjo malonėmis. Tik 1760 m. stebuklingasis Dievo Motinos atvaizdas iškilmingai parlydėtas į Bialyničus, į naujai pastatytą mūrinę Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčią ir senosios regulos karmelitų vienuolyną, remiant kunigaikštieni Teofilei Jablonovskai-Sapiegienei (1742–1816). Kulto kulminacija tapo paveikslo vainikavimas dar 1756 m. popiežiaus Benedikto XIV bule patvirtintomis karūnomis, su didžiulėmis iškilėmis vykęs 1761 m. rugsėjo 20 d., vadovaujant Smolensko vyskupui Jurgiui Mikalojui Hilzenui (1692–1775), nes Vilniaus vyskupo sostas tuo metu vakavo. Naujos aukštinės karūnos pagamintos Vilniaus vaivados Mykolo Radvilos, Bialyničų valdytojų Ignaco ir Elenos Oginskių ir kitų tikinčiųjų paaukotomis lėšomis.⁵⁴ Jų forma – atviro tipo vėlyvojo baroko stiliaus kunigaikščių karūnos su penkiais lankais (plg. 9 pav.).⁵⁵ Bialyničų Dievo Motina tapo penktuoju taip pagerbtu stebuklinguoju Marijos atvaizdu LDK ir septynioliktuoju – ATR, labiausiai nutolusiu į rytus – tikru katalikų tikėjimo avanpostu Maskvos žemių pašonėje.

Atvaizdo kultas tęsėsi ir 1832 m. Mogiliavo gubernatoriui Mykolui Muravjovui uždarius karmelitų vienuolyną, ir parapine tapusios bažnyčios mūrams 1859 m. nukentėjus gaisre. Boberskio tyrimas atskleidė, kad ugnies padaryti nuostoliai vaizduoti gerokai perdėtai ir iš tikrųjų bažnyčios vidaus įrangai didesnės žalos nepadarė, bet tapo pretekstu iš esmės atnaujinti, padidinti šventovę ir atgaivinti Bialyničų Dievo Motinos kultą.⁵⁶ Bažnyčios kapitalinį perstatymą inicijavo ir juo 1860–1862 m. rūpinosi paskutinis karmelitas, nuo 1858 m. Bialyničų klebonas kun. Lucijanas Godlewskis (1818–1876).

Atvaizdo kultas tarp katalikų sklido net ir Bialyničų bažnyčią staigiai, per vieną naktį, 1876 m. iš balandžio 11 į 12 d., užėmus stačiatikiams. Šiuo etapu gimė stačiatikiškos kilmės legendų versijos, kalbančios apie tai, kad

⁵⁴ Baranowski (2003), 174.

⁵⁵ Žr. X. Wacław kapucyna (1899), įklia tarp p. 32–33.

⁵⁶ Boberski (2006), 105, 131.

9. Jokūbas Labingeris, Lvivas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“. Apie 1755. Biblioteka Narodowa, Neg. 34014. Pavaizduota su vėlyvojo baroko, 1756 m. pašventintomis ir 1761 m. uždėtomis karūnomis. <https://upload.wikimedia.org>

kitados karmelitai išvogę ikoną iš stačiatikių. Siekiant puoselėti ir atgaivinti Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo kultą, 1899 m. Krokuvoje buvo išleista jo istoriją atskleidžianti kun. Waclawo Nowakowskio (*X. Waclaw kapucyna* slapyvardžiu) knyga.⁵⁷ 1924 m. bolševikai uždarė Bialyničų cerkvę ir joje įsteigė Ateizmo muziejų, vėliau kultūros namus, galiausiai 1953 m. pastatą su lygino su žeme. Atvaizdas iš cerkvės saugotas Mogiliavo kraštotyros muziejuje, iš kurio dingo vokiečių okupacijos metais, muziejų evakuojant 1941 m.⁵⁸

Kun. Nowakowskis rašė, kad klebonas Godlewskis, nujausdamas, kad po jo mirties Bialyničų bažnyčia bus caro valdžios paversta cerkve, stebuklingąjį paveikslą paslėpė, o vietoj jo į Didįjį altorių įkėlė kopiją.⁵⁹ Lenkijos karmelitų bendruomenė teigia, kad tikrasis Bialyničų atvaizdas yra saugomas jų Wola Gułowskos karmelitų bažnyčioje, Sedlcų vyskupijoje, Lenkijoje⁶⁰, tačiau tam trūksta mokslinio pagrindimo. Tad šiandien išliko tik Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo sekiniai įvairiose Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos bažnyčiose.

„Bialyničų Dievo Motinos“ atvaizdo sekiniai

Kaip manoma, tiksliausiai pirmavaizdį atkartoję trys tarpusavyje akivaizdžiai panašūs ir surisiję atvaizdai. Vieni seniausių išlikusių Bialyničų Dievo Motinos sekinių buvo Nesvyžiaus benediktinių bažnyčioje (vėliau perkeltas į Naujosios Myšos bažnyčią, tapytas ant medžio lentų, 6 pav.), Tareikių bažnyčioje (XVII a. vid., tapytas ant drobės, 7 pav.)⁶¹ ir Vilniaus Šv. Kotrynos benediktinių bažnyčioje (XVIII a., 8 pav.).⁶² Baltarusijos meno istoriko Aliaksandro Jaraševičiaus nuomone, Baltarusijoje esantys abu sekiniai

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Obraz Matki Bożej Bialnickiej. *Wikipedia.pl*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_Bia%C5%82ynickiej.

⁵⁹ X. Waclaw kapucyna (1899), 29.

⁶⁰ *Miejscą świętą Rzeczypospolitej* (1998), 30, 364; Baranowski (2003), 174; Ярашэвіч (2007).

⁶¹ Vėliau perkelta į Snovo kapinių koplyčią, dabar Baltarusijos mokslų akademijos Senosios kultūros muziejuje. *Ж. Музей старажытнабеларускай культуры* (2004), il. 33.

⁶² Nežinomas Lietuvos XVIII a. dailininkas. Bialyničų Švč. Dievo Motina. XVIII a. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus (toliau – LNNDM), T 15943; iš Vilniaus Šv. Kotrynos benediktinių bažnyčios. Taip pat žr. *Lietuvos sakralinė dailė* (2003), T. 1, Kat. II. 53, il. p. 136.

galėjo būti nutapyti Bialyničų Dievo Motinos atvaizdą karo su Maskva metu 1654–1665 m. slepiant Liachavičių tvirtovėje.⁶³ Kiek abejotina, kad karo metu būtų imtasi tokio atsakingo darbo, tačiau neabejotinai paveiksłai turėjo atsirasti neilgai trukus po to, kai Liachavičiai buvo išvaduoti, o tai atitinka šių paveiksłų tapybos stilistinius bruožus. Marija šiuose paveiksłuose pavaizduota dar su senosiomis, 1635 m. Kristupo Zavišos dovanotomis manieristinėmis karūnomis.

Kadangi pirmavaizdis neišliko, čia verta detaliau apsisototi aptariant Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo savituosius bruožus, kuriuos galime įžvelgti jo seniausiuose sekiniuose. Atvaizdas buvo labiausiai paplitusio hodegetrijos ikonografinio tipo. Marija vaizduojama kaip įprasta šiam ikonografiniam tipui: iki pusės, vilkinti raudona suknele ir tamsiai mėlynu maforijumi, kurio pamušalo spalva jo sekiniuose skiriasi (Nesvyžiaus – raudona, Tareikių – tamsiai raudona, Vilniaus – žalia, Pasvalio – rusva). Bialyničų Dievo Motiną charakterizuoja jos kaip Dangaus Karalienės pavaizdavimas: kaire ranka ji laiko apglėbusi Vaikelį Jėzų, o charakteringai žemai nuleistoje dešinėje su ištiestais grakščiais pirštais – skeptrą. Jėzus Kristus vaizduojamas kaip Pasaulio Išganytojas – dešine ranka laiminantis, o kairėje laikantis orbį – žemės rutulį, apglėbtą iš apačios, žvilgsnį nukreipęs į tolį. Jo tunika – balta, o apsiaustas – auksinis, raudonas arba purpurinis, užmestas ant kairiojo peties ir kelių. Vaikelio matoma tik kairioji basa pėda, o dešiniąją, pasak Boberskio, „Marija liečia charakteringu diskretišku gestu“⁶⁴, tačiau jį paveiksle dengė nusileidęs apsiausto kraštas. Pabrėžtina, kad nėra aureolių aplink Marijos ir Vaikelio galvas. Paveikslo fonas neutralus, tamsiai rudas. Aptartuose seniausiuose atvaizdo sekiniuose abu dangiškieji asmenys vainikuoti atviro tipo, manieristinėmis kunigaikščio karūnomis, sudarytomis iš trijų lankų, Dievo Motinai karūną deda du skriejantys angeliukai. Pagal stilistinius bruožus jos atitiktų 1635 m. Kristupo Zavišos dovanotąsias karūnas, todėl šis elementas leidžia atpažinti seniausius atvaizdo sekinius.

Sunkiausia įvardyti Marijos pozą – nėra aišku, ar ji vaizduojama sėdinti, ar stovinti. Nesvyžiaus ir Vilniaus benediktinių paveiksle ji nutapyta

⁶³ Ярашэвіч (2007).

⁶⁴ Šį gestą XIII–XIV a. išpopuliarino Sienos dailininkai, kuriais sekė viduramžių ir renesanso tapytojai ir skulptoriai. Boberski (2006), 126.

sėdinti, matomas tamsiai raudonos suknelės dengiamas dešinysis Marijos kelias, o žemiau Jėzaus – mėlyna dėmė. Tareikių bažnyčios paveikslo apatinė dalis apnykusi, bet pirminė kompozicija galėjo būti analogiška. Akivaizdu, kad šis pirmavaizdžio neapibrėžtumas kėlė sunkumų jį kopijavusiems dailininkams. Pavyzdžiui, Pasvalio paveiksle Marija pavaizduota tarsi stovinti, tačiau po Vaikelio kojomis – mėlynos Marijos maforijaus klostės. Tai labai savita ir unikali detalė, neaptinkama kituose Marijos su Vaikeliu atvaizduose, išskirianti ir charakterizuojanti Bialyničų Dievo Motinos atvaizdą ir jo sekinius. Detalė tokia savita, kad Pasvalio paveikslo aptaisus kalstęs auksakalys nusprendė ją traktuoti labiau tradiciškai, neutraliai – kaip Marijos maforijaus draperiją. Tokį patį sprendimą priimdavo ir graveriai kurdami Bialyničų Dievo Motinos grafinius sekinius ir devocinius atvaizdus.

Ruošiantis paveikslą vainikuoti popiežiaus vainikais, Bialyničų Dievo Motinos grafiniuose atvaizduose paplito jau vėlyvojo baroko formos karūnos su penkiais lankais – tokios, kokias 1756 m. pašventino popiežius Benediktas XIV savo bule, o 1761 m. jos per iškilmes uždėtos ant atvaizdo. Su vėlyvojo baroko karūnomis Bialyničų Dievo Motina vaizduojama apie 1755 m., dar tik ruošiantis vainikavimui, Jokūbo Labingerio (1726–1760) Lvive atspaustoje graviūroje „Thaumeturga Virgo Bialynicensis“ su Oginskių herbu (9 pav.), taip pat paveikslo vainikavimo proga apie 1761 m. žymiojo Antoni Baratti (1724–1787) dirbtuvėse Venecijoje išleistoje paspalvintoje vario graviūroje „Diva Virgo Bialynicensis“ ir mažesnėje nespalvotoje jos versijoje⁶⁵, kaip ir tas pačias progas įamžinusiuose medalikėliuose.⁶⁶ Visuose šiuose atvaizduose matoma ir žvaigždė ant Marijos dešiniojo peties, tad gali būti, kad ji buvo nutapyta prieš vainikavimą atnaujinant paveikslą, iškalta ant aptaisų arba pakabintas žvaigždės formos votas. Konvento išlaidų knygoje nurodyta, kad 1761 m. auksakaliui Sližykui sumokėta už naują aptaisų „suknelę“, pasidabruotą foną ir varinių rėmų paausavimą.⁶⁷

1856 m. birželio 6 d. paveikslas buvo pakartotinai vainikuotas.⁶⁸ Neaišku, kodėl to prireikė – galbūt minint pop. Benedikto XIV vainikavimo

⁶⁵ X. Waclaw kapucyna (1899), 51, Boberski (2006), 125, il. 23.

⁶⁶ X. Waclaw kapucyna (1899), il. 9, 10.

⁶⁷ Boberski (2006), 128.

⁶⁸ Obraz Matki Bożej Bialynickiej (2024). Nowakowski ir Boberskis šio fakto nemini.

bulės šimtmetį norėta atgaivinti jo kultą. Manytina, kad būtent tuomet paveikslą papuošė ir nauji, istoristiniai, rokailėmis kalstyti aptaisai ir paveikslo fonas, o šventųjų galvas vainikavo uždaro tipo istoristinės karūnos: Marijos buvo dekoruota pop. Benedikto XIV (Lambertini), o Vaikelio – Oginskių herbais.⁶⁹ Būtent taip pasikeitęs atvaizdas matomas vėlyvosiose, XIX a. vid.–XX a. pr., reprodukcijose, taip pat ir „Vilniaus albume“⁷⁰ (10 pav.).

Bialyničų Dievo Motinos atvaizdo karūnų, aptaisų ir fono, sudėtinų elementų kaita gali tapti raktu, padedančiu atpažinti, susisteminti ir datuoti kitus šio atvaizdo sekinius. Nowakowskis pateikia Bialyničų Dievo Motinos sekinius iš ATR, Jaraševičius – Baltarusijos, Boberskis – Lenkijos ir LDK teritorijos.⁷¹ Pasak Račiūnaitės, „Bialyničų tipui“ taip pat priskirtini Kauno Švč. Trejybės bernardinų (abejotina – *aut. past.*), Krasnyburo, Kurklių, Užuguoščio Dievo Motinos atvaizdai.⁷² Galima teigti, kad jai artimi Gegužinės (?), Dusmenų, Punios bažnyčiose⁷³, Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus katedroje esantys paveikslai. Išsiaiškinti tikrąsias jų tarpusavio sąsajas būtų ateities klausimas.

Su seniausiais Bialyničų Dievo Motinos sekinais Pasvalyje esantį atvaizdą sieja bendra atvaizdo schema, Marijos tipažas, taip pat spalviniai sprendimai. O karūnos forma būdinga jau barokinei, 1761 m. atvaizdą papuošusiai karūnai, kaip ir debesų vainikas, matomas abiejose XVIII a. vid. graviūrose.

⁶⁹ Boberski, (2006), 126. Boberskis dvejojo dėl jų datavimo, tačiau neatsitiktinai jie išsamiausiai aprašyti būtent 1858 m. inventoriuje.

⁷⁰ *Vilniaus albumas* (2021), 208–209.

⁷¹ X. Waclaw kapucyna (1899), Ярашэвіч (2007), Boberski (2006), 126–128.

⁷² Račiūnaitė (2014), 459, 463 (Nr. 35, Kauno Švč. Trejybės bernardinų), 464 (Nr. 39, Krasnyburo), 465 (Nr. 45, Kurkliai), 474 (Nr. 93, Užuguoštis).

⁷³ Kaišiadorių vyskupija (2006), p. 68–69 (Punios), p. 89 (Dusmenų), p. 132–133 (Gegužinės).

10. F. Chardon spaustuvė, Paryžius. „Bialyničų stebuklingas Dievo Motinos paveikslas“. Atminimo paveikslėlis, skirtas Bialyničų bažnyčios atstatymui po 1859 m. gaisro. Po 1859. Plieno raižinys. LMAVB RSS, G1-586. Pavaizduota su istoristinėmis, 1856 m. karūnomis

Pasvalio Dievo Motinos atvaizdo savitumai

Kodėl Pasvalyje buvo sukurtas būtent Bialyničų Dievo Motinos sekinyš? Pirmiausia labai tikėtina, kad Pasvalio bažnyčioje dar 1674 m. aprašytas stebuklingasis Dievo Motinos su Vaikeliu paveikslas taip pat vaizdavo „Bialyničų Dievo Motiną“, kaip rodo prie jo sidabro aptaisų paminėtas skeptras.⁷⁴ Jo sukūrimo laikas atitiktų ankstyvąjį Bialyničų Dievo Motinos kulto etapą,

⁷⁴ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1674 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 248.

sietiną su ypatingosios gelbėtojos šlove tvano metu. Pasvalio paveikslą išgelbėjus iš 1680 m. gaisro, jam paaukotas naujas sidabrinis skeptras.⁷⁵ Deja, senajam paveiksliui galutinai pražuvus 1776 m. gaisre, šio fakto visiškai patvirtinti negalime, tačiau pagal maloningųjų atvaizdų kopijavimo principus, tikėtina, kad XVIII a. 10 deš. tapant iki mūsų dienų išlikusį paveikslą, buvo tęsiama jau anksčiau Pasvalyje susiformavusi Dievo Motinos atvaizdo ikonografinė tradicija, skatinusi vėl kurti būtent Bialyničų Dievo Motinos sekinių. Jis sujungtas su Pasvalio bažnyčioje iki 1776 m. gaisro minimo kito – Rožinio Švč. Mergelės Marijos atvaizdo pamaldumu.

Kita vertus, ne mažiau svarbus gali būti tas faktas, kad Pasvalio mūrinės bažnyčios įrengimu ir naujo Marijos paveikslo užsakymu turėjo rūpintis tuometinis Pasvalio kamendorius Steponas Paškevičius (min. apie 1784–1796), kuris pats buvo karmelitų vienuolis – „kommendarz ex Ordine Carmeli“.⁷⁶ Tad Bialyničų Dievo Motina kaip pirmavaizdis galėjo būti pasirinktas ir per dvasininko vienuolinę liniją, kaip jo vienuolijos glbojamo stebuklingojo atvaizdo sekiny. Be abejo, ne mažiau svarbus amžinin-kams turėjo atrodyti ir nesena, 1761 m., įvykęs Bialyničų paveikslo vainikavimo popiežiaus pašventintomis karūnomis veiksny.

Vis dėlto Pasvalio atvaizdas turi ir kelias itin savitas detales, išskiriančias jį iš kitų Bialyničų atvaizdo sekinių. Pirmiausia Marija paveiksle vaizduojama aiškiai stovinti. Bet tai netrukdo priekyje pavaizduoti mėlyną draperiją, kiek primenančią gotikinių skulptūrų pusmenulį su užuomina į Marijos Nekaltąjį Prasidėjimą.

Be to, Marijos kairėje rankoje, apglėbusioje Kristų, yra nutapyta laikoma balta skepetaitė. Ji, kaip ir dvi šešiakampės žvaigždės – ant Marijos dešiniojo peties ir ant kaktos maforijaus, šiame paveiksle turėjo atsirasti dėl kito, visame pasaulyje itin populiaraus Romos Švč. Mergelės Marijos Didžiosios bazilikos (*Santa Maria Maggiore*, Marijos Snieginės arba *Salus Populi Romani*) stebuklingojo paveikslo įtakos. Tačiau šie elementai nėra tiksliai atkartoti, nes Romos ikonai taip pat būdingos sukryžiuotos Marijos rankos su skepetaitė ir specifiniu dešinės rankos laiminimo gestu,

⁷⁵ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1680 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 203–204.

⁷⁶ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1796 m., VUB RS, f. 57, B 53-1226, l. 95.

žvaigždė turi būti vaizduojama tik ant peties, o ant kaktą dengiančio maforijaus – kryželis (kaip minėta, žvaigždė ant dešiniojo Marijos peties aptinkama ir ant daugumos vėlesnių, po XVIII a. vidurio sukurtų Bialyničų Dievo Motinos kartočių ir sekinių).

Kita vertus, dailininkui galbūt įtaką darė ir kita ikona – Romos *Santa Maria del Popolo*, su kuria sieja ta pati draperija, Vaikelio apsiaustas ir ypač jo abiejų pėdų lygiagretus pavaizdavimas.⁷⁷

Galiausiai Marijos ir Vaikelio veidai, Marijos karūna, maforijaus klostymas ties veidu ir krūtine, ypač nusklembto Marijos kairiojo peties linija paveikslą sieja su sąlygiškai netoliese stebuklais garsėjančiu Krekenavos Dievo Motinos paveikslu (1622–1634 m.).

Gali būti, kad tai provincijos tapytojo savita visų šių stebuklingųjų atvaizdų interpretacija, siekiant keturgubai sustiprinti Pasvalio paveikslą stebuklingumą. Tačiau gali būti, kad tapyta pagal nežinomą grafinį pirmavaizdį, jungiantį visus šiuos bruožus. Apie grafinio pirmavaizdžio įtaką skatina kalbėti dalį šių bruožų turintis Kurklių buv. regulinių atgailos kanaaninkų bažnyčios altoriuje esantis Dievo Motinos su Vaikeliu paveikslas (XVIII a. pr., skepetaitė, nusklembtas Marijos petys).⁷⁸ Tam antrina ir į pasvališkį labai panašus paveikslas, turintis beveik visus tuos pačius

11. Nežinomas LDK dailininkas. „Bialyničų Dievo Motina su Vaikeliu“. XVIII a. pab. Drobė, aliejus. Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus. <https://upload.wikimedia.org>

⁷⁷ Plg. Stankevičienė (2018), 46–55, 3 pav.

⁷⁸ Paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu“ su aptaisais, karūnomis, votų rinkiniu ir rėmais. XVIII a. I p. (paveikslas), XVIII a. II ketv. (regentystės bruožai; aptaisai, karūnos, rėmas), XIX–XX a. pr. (votų rinkinys). Drobė, aliejus. 104 × 72. UK 8747, paveikslas (UK 45312), aptaisai (UK 43072), karūnos (UK 43073), votų rinkinys (UK 45313), rėmai (UK 45312). (Valtaitė-Gagač Alan-tė, Paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu“ („Švč. Mergelė Marija Dangaus Karalienė“) su aptaisais, karūnomis, votų rinkiniu ir rėmais (UK 8747, kitas kodas DV 749) aprašas, KPC, 2018).

bruožus, saugomas Baltarusijos nacionaliniame dailės muziejuje (11 pav.).⁷⁹ Šio paveiklo panašumas į pasvališkį toks didelis, kad galbūt galima kalbėti apie to paties meistro ar dirbtuvių darbą. Beje, šiame paveiksle įrašo „OBRAZ CUDOWNEY NAYŚWIĘTSZEY PANNY“ pabaiga vietoj „BIAŁYNICKEY“ pakeista į „BIALORUSKI“, taip siekiant pabrėžti Bialyničų Dievo Motinos, kaip ypatingosios Baltarusijos globėjos, vaidmenį (jei tai ne restauravimo kliauza).

Rožinio Švč. Mergelės Marija

Nepaisant ant Pasvalio paveiklo esančio įrašo (kurį, beje, dengė ir tebedengia rėmas), nepavyko aptikti, kad Marijos paveikslas šaltiniuose būtų įvardijamas kaip Bialyničų, Romos *Santa Maria Maggiore*, *Santa Maria del Popolo* arba Krekenavos Dievo Motinos atvaizdo sekiny. Jo kulte nuo XVIII a. pabaigos akivaizdžiai dominuoja kitas – Rožinio Marijos aspektas. Ir su juo siejasi dar viena paveiklo ypatybė – Marijai ant kairės plaštakos nutapytas laikomo rožinio fragmentas – bet tik tiek, kiek matoma pro ertmę aptaisuose. Tačiau likusi rožinio dalis nėra pavaizduota nei ant aptaiso dengiamos drobės, nei aptaisų kalstiniuose (5 pav.). Tai rodo, kad Pasvalio Marijos paveikslas buvo adaptuotas Rožinio Švč. Mergelės Marijos kultui. Toks pritaikymas Rožinio kultui buvo gana dažna, net įprastinė praktika šio pamaldumo sklaidoje.

Tiksli Rožinio Švč. Mergelės Marijos brolijos įkūrimo data Pasvalyje nėra žinoma, brolijos įsteigimo dokumentai galėjo pražūti 1680, 1733 ar 1776 m. gaisruose. Vis dėlto jau 1680 m. vizitacijoje minimas antepedijus „su Švč. Jėzaus Vardu ant lentelės“, dengęs vieną iš keturių bažnyčios altorių⁸⁰, o tai galbūt laikytina Švč. Jėzaus Vardo brolijos veiklos apraiška. Tačiau anksčiausiai tik 1775 m. inventoriuje užtikrintai teigiama, kad Pasvalyje veikia Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo brolijos (šios brolijos XVII–XVIII a. dažniausiai būdavo steigiamos kartu) – minimos šioms brolijoms suteiktos išskilmės su atlaisais (kitos dvi – titulinės Šv. Jono

⁷⁹ Ярашэвіч (2007), il.

⁸⁰ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1680 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 204v.

Krikštytojo ir Šv. Lauryno).⁸¹ 1796 m. Pasvalio bažnyčioje Rožinio iškilimė minima spalio antrąjį sekmadienį (viena iš trijų, greta Naujųjų Metų ir titulinės Šv. Jono Krikštytojo).⁸² 1817 m. paminėtos neįvardyti brolijai priklausiusios alavinės žvakidės, buvo du procesijų altorėliai – vienas su Rožinio, kitas su Škaplieriaus Dievo Motinos atvaizdais.⁸³ 1820, 1844 m. minima jau tik Rožinio brolija, ji turėjo procesijų altorėlį su Rožinio Dievo Motinos paveikslu vienoje ir Škaplierinės – kitoje pusėje.⁸⁴ Gyvojo Rožinio brolija Pasvalio parapijoje tebeminima ir XX a. I pusėje.⁸⁵ Plačiai švęsti ir Rožinio Švč. Mergelės Marijos atlidai, išliko jų populiarumą įamžinusi 1916 m. nuotrauka.⁸⁶

Pasvalio Dievo Motinos paveikslas kaip „Rožinio“ įvardijamas 1817 m. inventoriuje, taigi kairysis Rožinio Marijos altorius su paveikslu buvo globojamas Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo brolijų. Neabejotina, kad šių brolijų iniciatyva ant paveikslo atsirado ir jų pamaldumui esminis rožinio elementas.

Taigi Pasvalio Dievo Motinos paveiksle susipina Bialyničų, Romos *Santa Maria Maggiore*, Romos *Santa Maria del Popolo* ir Krekenavos bažnyčios Dievo Motinos atvaizdų ikonografija, kuri buvo pritaikyta Rožinio pamaldumo sklaidai Pasvalio bažnyčioje. Kaip rodo paveikslą nuo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios puošiantys aptaisai, altoriuje kabantys tikinčiųjų paaukoti votai, rožiniai, karoliai, apie paveikslą bent nuo XIX a. pabaigos, o dar ryškiau – XX a. II p. formavosi vietinis kultas.

⁸¹ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1775 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3465, l. 42.

⁸² Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1796 m., VUB RS, f. 57, B 53-1226, l. 95.

⁸³ Pasvalio bažnyčios ir klebonijos inventoriūs, 1817 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 337, l. 190–191.

⁸⁴ Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 222, l. 80; Pasvalio bažnyčios vizitacija, 1844 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 258, l. 171v, 180.

⁸⁵ Taip pat veikė Švč. Sakramento, Krikščioniškojo mokslo, Šv. Juozapo mirštantiesiems gelbėti, tretininkų kongregacija, Maldos apaštalavimo, Saleziečių bendradarbių sąjunga ir kitos bažnytinės brolijos, kongregacijos ir maldingi susivienijimai (*Panevėžio vyskupija* (1998), 307).

⁸⁶ Taip pat „Nauji Metai, Šeštinės, šv. Jonas, šv. Ona“ (*Panevėžio vyskupija* (1998), 309); Panevėžio kraštas (2014).

Išvados

Pasvalio Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi paveikslas nutapytas po 1776 m. gaisro 1779–1787 m. pastatytai mūrinei Pasvalio bažnyčiai. Paveikslas tapytas vidutinio lygio dailininko XVIII a. 10 dešimtmetyje. Jis kabėjo šoniniame kairiajame, Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo brolių altoriuje, pirmajame tarpsnyje. Altorius buvo mūrinis, stiukinis (išlikęs). Klebono prel. Vlado Dambrausko rūpesčiu bažnyčią 1885–1887 m. padidinus ir įrengus medinius, iki šių dienų išlikusius altorius, paveikslas pakabintas toje pačioje vietoje. Tai seniausias meno kūrinys Pasvalio bažnyčioje, vienalaikis su mūrine šventove.

Pirminė paveikslo forma buvo stačiakampė, fonas – tamsiai rudas, su pilkšvai rudais debesimis pakraščiuose, drobė prikalta prie medinio skydo be užlankų. 2022 m. konservavimo ir restauravimo darbų metu pašalinus vėlyvus užtapytus, atsidengė pirminis tamsiai rudas fonas, autentiški, provincijos meistro tapybai būdingi Marijos ir Vaikelio veidai, jų grakščios rankos, Jėzaus bateliai ir įrašas paveikslo apačioje lenkų kalba „OBRAZ CUDOWNEY NAYŚWĘTSZEY PANNY BIAŁYNICKIEY“. Rasta ir tuo pačiu metu ištapytas rožinis ant Marijos plaštakos, rodantis paveikslo pritaikymą Rožinio pamaldumui.

Prieš 1885–1887 m. paveikslą perkeltiant į naują altorių, drobė viršutiniėje dalyje nupjauta ir padidinta, prikalta prie naujo medžio lentų skydo, užlankoms panaudojant autorinę tapybą, fonas pertapytas pilkšvai ruda spalva. Sidabruoti vario lydinio aptaisai, dvi karūnos ir skeptras pagaminti vidutinio lygio meistro XIX a. pab.–XX a. pr., paveiksliui jau esant dabartiniame altoriuje. 1936 m. meistras Antanas Krivickas pertapė paveikslo foną ir veidus, naujai pasidabravo aptaisus, paausavo paveikslo rėmus ir kitas altoriaus detales. Dar kartą paveikslo fonas pertapytas XX a. 8 deš. rudais aliejiniais dažais, nenuimant aptaisų. Valant aptaisus nubėgęs valiklis stipriai pažeidė aliejinę tapybą.

Bialyničų Dievo Motinos ikonografinė tradicija Pasvalyje galbūt tęsiasi nuo XVII a. II p. (stebuklingas paveikslas „su skeptru“ Pasvalyje minimas jau 1674 m.). Atskirą Rožinio Dievo Motinos altorių su paveiksliu turėjo Pasvalyje veikusios Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus

Vardo brolijos (įkurtos galbūt XVII a. II p., šaltiniuose minimos nuo 1775 m.). XVIII a. 10 deš. nutapytas Dievo Motinos su Vaikeliu Jėzumi paveikslas apjungė abi šias tradicijas viename atvaizde.

Iki mūsų dienų išlikusiame Pasvalio Dievo Motinos paveiksle susipina Bialyničų Dievo Motinos ikonografija, papildyta Romos *Santa Maria Maggiore* (skepetaitė, žvaigždės), Romos *Santa Maria del Popolo* (Vaikelio apsiaustas, pėdų padėtis) ir Krekenavos Dievo Motinos atvaizdų elementais, kurie buvo pritaikyti Rožinio pamaldumo sklaidai Pasvalio bažnyčioje. Paveiksle į vieną visumą sujungti įvairūs pamaldumo Dievo Motinai aspektai, iš kurių svarbiausias vėliau taps Rožinio kultas. Aplink Pasvalio paveikslą nuo XIX a. pab., o dar ryškiau XX a. II p. formavosi vietinis pamaldumas, kaip rodo aptaisai, votai ir tikinčiųjų dovanojamos devocionalijos.

Bialyničų Dievo Motinos su Vaikeliu atvaizdas garsėjo stebuklais Bialyničų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės senosios regulos karmelitų bažnyčioje (dab. Baltarusija). Jo kultas skirtingu laiku sklido tiek tarp katalikų, tiek tarp stačiatikių. Pasak 1761 m. aprašytos atvaizdo legendos, paveikslas nutapytas 1634 m. Jis ypač pagarsėjo 1660 m. stebuklingai apgynęs Liachavičių tvirtovę nuo Maskvos kariuomenės, tai pelnė jam „Lietuvos Čens-takavos“ vardą. Todėl kultas staigiai išaugo ir pasklido XVII a. II p., savo populiarumą išlaikydamas ir XVIII–XIX a. negandų akivaizdoje. 1761 m. legendos naratyve Bialyničų Dievo Motina laikoma ypatingąja LDK globėja karo ir priešų akivaizdoje (Lietuva *contra* Maskva), bet jos kulte ryškus ir tautinio identiteto klausimas – iš pradžių Lietuvos (Lietuva *versus* Lenkija), vėliau ir Baltarusijos (Baltarusija *intra* Lietuvos ir Lenkijos).

Bialyničų Dievo Motina priklausė hodegetrijos, Dangaus Karalienės ikonografiniam tipui. Marija vaizduota iki pusės, jos poza neišbaigta, todėl sunkiai įvardijama – lyg stovinti, lyg sėdinti, kelius nukreipusi į priekį. Ji vilkėjo raudona suknele ir tamsiai mėlynu maforijumi. Kaire ranka laikė apglėbusi Vaikelį Jėzų, o charakteringai žemai nuleistoje dešinėje – skeptrą. Jėzus Kristus vaizduotas kaip Pasaulio Išganytojas – dešine ranka laimiantis, o kairėje laikantis orbį – žemės rutulį, apglėbtą iš apačios. Jo tunika – balta, o apsiaustas – auksinis arba raudonas, užmestas ant kairiojo peties ir kelių. Paveiksle buvo matoma tik kairioji basa Vaikelio pėda, dešiniąją dengė apsiausto kraštas, švelniai liečiamas Marijos dešinėsios

plaštakos. Nebuvo aureolių aplink Marijos ir Vaikelio galvas. Paveikslo fonas neutralus, tamsiai rudas. Atvaizdą nuo 1635 m. puošė manieristinės atviro tipo kunigaikščio karūnos su trimis lankais, dovanotos Kristupo Zavišos. 1761 m. paveikslo vainikuotas pop. Benedikto XIV bule 1756 m. patvirtintomis vėlyvojo baroko stiliaus atviro tipo kunigaikščių karūnomis su penkiais lankais, Marijai ant peties atsirado žvaigždė. Naujos, istorizmo formų uždaro tipo karūnos atvaizdui uždėtos 1856 m., kaip ir rokailėmis puošti aptaisai bei fonas. Bialyničų Dievo Motinos atvaizdas po 1941 m. laikomas dingusiu, tačiau jo XVII–XX a. sekiniai gausiai išlikę Lietuvoje, Lenkijoje ir Baltarusijoje.

Publikuoti šaltiniai

Paltarokas Kazimieras (red.), *Panevėžio vyskupija: istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1998.

Panevėžio kraštas Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918) Panevėžio apskrities vietovės knygoje „Bilder aus Litauen“: virtuali paroda, Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2014 08 07. Prieiga internete: <https://paneveziokrastras.pavb.lt/virtuali-fotoparoda/panevezio-krastras-pirmojo-pasaulinio-karo-metais-1914-1918-2/panevezio-apskrities-vietoves-knygoje-bilder-aus-litauen/>.

Literatūra

Bagdzevičienė Jurga, Kruopaitė Laima, *Pigmentai ir dažikliai restauruojant kultūros vertybes*, Vilnius: Savastis, 2005.

Balčiūnaitis Gražvydas, Pasvalio krašto bažnyčių gaisrai, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2022, Nr. 1, p. 37–48. Prieiga internete: http://siaurietiskisativerimai.psvb.lt/images/stories/zurnalas/2022/SA_2022_01.pdf.

Baliulis Algirdas, Iš Pasvalio istorijos, *Žiemgala. Žiemgalos krašto praeitis*, 1999, d. 2, p. 44–63.

Baranowski Andrzej Józef, *Koronacje wizerunków Maryjnych w czasach baroku*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003.

Boberski Wojciech, Maryjne sanktuarium karmelitów w Białyniczach: architektura i sztuka „Białoruskiej Częstochowy“, *Sztuka kresów wschodnich: materiały sesji naukowej*, 2006, t. 6, p. 97–153. Prieiga internete: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/skw2006/0099/image,info>.

- Braziūnas Vladas, Pasvalys: amžių santaka. Praeities etudai, *Užaugau Pasvaly*, Vilnius: Danielius, 1998, p. 93–182.
- Butkevičius Algirdas, Dailininkas, fotografas, sukilėlių vadas, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2011, Nr. 1 (30), p. 12–13. Prieiga internete: http://siaurietiskiatsiverimai.psvb.lt/images/stories/zurnalas/2011/siaurietiski_2011_01_naujas.pdf.
- Cibulskas Valentas, Pasvalio bažnyčia, *Žiemgala*, 2001, Nr. 1, p. 5–7.
- Didžpetris Vytautas (sud.), *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, Kaunas: Žiemgala, 2009.
- Informacya Krótka, de origine Obrazu Matki Nayswiętszey Białynickiey, wielkimi Cudami słyńącego, który za wyszłą Bullą y Dekretem, Naywyższey Stolicy Apostolskiey, Koronowany Jest Przez [...] Xiędza Jerzego z Eklow Hilzena Biskupa Smolenskiego Roku 1761. Miesiąca Septembra dnia 20*, [Wilno?], [1761]. Prieiga internete: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=27481>.
- Krinčius Algimantas, 1497 m. Aleksandro privilegija: šaltiniai, publikacijos, vertimai, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2017, Nr. 1, p. 42–46. Prieiga internete: <http://siaurietiskiatsiverimai.psvb.lt/images/stories/zurnalas/2017/SA-2017-1.pdf>.
- Kurczewski Jan, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra Wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno, 1908.
- Kurczewski Jan, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra Wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Źródła historyczne na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, t. 2, Wilno, 1910.
- Kurczewski Jan, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, t. 3, Wilno, 1916.
- Kviklys Bronius, *Mūsų Lietuva*, t. 2, South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 708–709.
- Kviklys Bronius, *Lietuvos bažnyčios*, t. 4: *Panevėžio vyskupija*, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984, p. 291–297.
- Miejsca święte Rzeczypospolitej*: leksykon, Kraków: Znak, 1998.
- Mikołaj Władysław Judycki. *Wikipedia.pl*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Miko%C5%82aj_W%C5%82adys%C5%82aw_Judycki.
- Misius Kazys, Šinkūnas, Romualdas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Prada, 1993, p. 283–284.
- Miškinis Algimantas, Pasvalio istorinės urbanistinės raidos (iki 1940 m.) bruožai, *Užaugau Pasvaly*, Vilnius: Danielius, 1998, p. 17–61.
- Obraz Matki Bożej Białynickiej. *Wikipedia.pl*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_Bia%C5%82ynickiej.

- Poligienė Svetlana (sud.), *Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas*, Vilnius: Savastis, 2006.
- Račiūnaitė Tojana, *Atvaizdo gyvastis. Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- Selin Shannon, Coiffure à la Titus, *Imagining the Bounds of History*, 2015. Prieiga internete: <https://shannonselin.com/2015/05/coiffure-a-la-titus/>.
- Stankevičienė Regimanta, Stebuklingojo Krekenavos Švč. Mergelės Marijos paveikslo kilmė, ikonografiniai šaltiniai ir jų kontekstai, *Menotyra*, 2018, t. 25, Nr. 1, p. 35–55.
- Streikuvienė Diana (sud.), *Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2021.
- Širkaitė Jolanta (sud.), *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 236–237.
- Tarandaitė Dalia (sud.), *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: *Tapyba, skulptūra, grafika*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003.
- Titus cut, *Wikipedia.org*, https://en.wikipedia.org/wiki/Titus_cut.
- Wasilewski Tadeusz, Judycki Mikołaj Władysław, *Polski słownik biograficzny*, t. 11, Wrocław [etc.], 1965, s. 314–316.
- X. Waclaw kapucyna [Nowakowski Waclaw], *O cudownym obrazie Matki Bożej w kościele OO. Karmelitów w Białymicach: wiadomość historyczna*, Kraków: [W. L. Anczyc], 1899. Prieiga internete: <https://polona.pl/preview/fedca56c-f5e8-4d2f-a547-77405a1d0b5d>.
- Музей старажытнабеларускай культуры*, Мінск: Беларусь, 2004.
- Ярашэвіч Аляксандр, Бялыніцкі абраз Маці Божай, *Наша вера*, 2007, Nr. 1 (39). Prieiga internete: <https://media.catholic.by/nv/n39/art11.htm>.

Rima Valinčiūtė-Varnė

The Image of *Our Lady of Bialyniczy* from Pasvalys Church: History, Iconography and Devotion

Summary

For the first time, the article presents the painting *Our Lady with the Child* from the Pasvalys church, restored in the Restoration Workshop of the National M. K. Čiurlionis Art Museum in 2022. The aim of the study was to investigate the painting *Our Lady with the Child* from the Pasvalys church, identifying its historical, artistic and iconographic features, relationship with the Rosary Fraternity and the miraculous image of *Our Lady of Bialyniczy*.

The masonry church in Pasvalys was built from 1779 to 1787. The painting *Our Lady with the Child* for the church was made by a local artist in the 1790s. It hung on the first condignation of the left side altar of the Fraternity of Our Lady of the Rosary. From 1885 to 1887, parson prelate Vladas Dambrauskas enlarged the church and installed wooden altars, which have survived to this day. The painting was placed in the same place when the building works were done. It is the oldest work of art in the Pasvalys church, contemporaneous with the masonry church.

In 2022, conservation-restoration work to remove late overpainting revealed the authentic image of the painting and the inscription at the bottom of the painting in Polish: ‘OBRAZ CUDOWNEY NAYŚWĘTSZEY PANNY BIAŁYNICKIEY.’ The painting was repainted in 1936; its background was repainted before 1887 (also enlarged), in 1936 and the 1970s. The silver-plated copper alloy casings, the two crowns and the sceptre were made by an intermediate craftsman in the late nineteenth or early twentieth century.

The iconographic tradition of *Our Lady of Bialyniczy* in Pasvalys probably continues from the second half of the seventeenth century. A separate altar with the painting had Fraternities of Our Lady of the Rosary and the Holy Name of Jesus, which were probably founded in the second half of the 17th century, but mentioned in sources only in 1775. The painting *Our Lady with the Child*, painted in the 1790s, combined both traditions in one image: *Our Lady of Bialyniczy* and *Our Lady of the Rosary*. It also incorporates elements of the images of *Santa Maria Maggiore* of Rome, *Santa Maria del Popolo* of Rome and *Our Lady of Krekenava*. From the end of the nineteenth century and even more markedly in the second half of the twentieth century, local piety was formed around the painting in Pasvalys.

The image of *Our Lady of Bialyniczy* was famous for its miracles in the Old Regula Carmelite Church in Bialyniczy (present-day Belarus). In 1660, it miraculously defended the Lyakhavichy fortress against the Moscow army, deserving the name of the 'Lithuanian Częstochowa'. Its cult spread rapidly in the second half of the seventeenth century, maintaining its popularity in the time of troubles of the eighteenth and nineteenth centuries. *Our Lady of Bialyniczy* was considered the special patron saint of the Grand Duchy of Lithuania in the face of its enemies (Lithuania *versus* Moscow). However, the national identity of Lithuania (Lithuania *versus* Poland) and Belarus (Belarus *intra* Lithuania and Poland) is also distinct in its cult.

The painting *Our Lady of Bialyniczy* intertwines the iconography of *Hodegetria* and *the Queen of Heaven*. Mary is depicted halfway up with an incomplete pose as if standing or sitting, with her knees forward. She wore a red dress and a dark blue maphorion. She held the Child Jesus in her left arm, and a sceptre in her characteristically lowered right hand. Jesus Christ is depicted as the Saviour of the World, blessing the world with his right hand and holding a globe in his left hand, embraced from below. His tunic is white, and his cloak is gold or red, thrown over his left shoulder and knee. The painting showed only the Child's bare left foot, while the right foot was covered by the edge of the cloak, gently touched by Mary's right hand. There were no aureoles around the heads of Mary and the Child. The background of the painting was neutral, dark brown.

From 1635, the image of Bialyniczy was adorned with mannerist open-type princely crowns with three arches, donated by Krzysztof Zawisza. In 1761, the painting was crowned with the princely crowns with five arches of the late Baroque, approved by a bull of Pope Benedict XIV in 1756. Additionally, a star appeared on Mary's shoulder. In 1856, the painting was adorned with historicist close-form crowns, and casings and background were decorated with rocailles. After 1941, the image of *Our Lady of Bialyniczy* became lost. Its derivations from the seventeenth through twentieth centuries have survived in Lithuania, Poland and Belarus.

Keywords: St John the Baptist Church in Pasvalys, Fraternity of Rosary, Fraternity of the Holy Name of Jesus, the miraculous image of *Our Lady of Bialyniczy*, the icon of *Santa Maria Maggiore* of Rome, the icon of *Santa Maria del Popolo* of Rome, *Our Lady of Krekenava*, crowned images, iconography, casings, restoration